

Сутність і складові економічного потенціалу підприємства

1 Потенціал підприємства як економічна категорія

Етимологічне значення терміну «потенціал» означає «приховані можливості», які у господарській практиці завдяки праці можуть стати реальністю.

У вітчизняній економічній літературі цей термін у широкому значенні трактується як можливості, сили, запаси та засоби, які можуть бути використані, або як рівень потужності у будь-якому відношенні, сукупність засобів, необхідних для будь-чого. У тлумачному словнику під цим терміном розуміються «приховані можливості, сили для будь-якої діяльності, які можуть виявитися у певних умовах».

Таким чином, терміни «потенціал», «потенційний» позначають наявність у будь-кого прихованих можливостей, які ще не виявились, або можливість діяти у певній галузі.

Останнім часом в економічній літературі характеристика терміну «потенціал» більш широко використовується по відношенню до того чи іншого виду ресурсів чи їхньої сукупності. Уявляється, що цим процесом рухає головним чином розуміння необхідності використання глибинних можливостей ресурсів, яке визначається слабким проробленням межових процесів взаємодії ресурсів.

Сьогодні найбільш чітко виокремлюються дві «ресурсні» позиції. Перша розглядає потенціал як сукупність ресурсів без урахування їх взаємозв'язків та участі у процесі виробництва. Так, Л.І. Абалкін вважає, що потенціал є узагальненою, збірною характеристикою ресурсів. Як «кількість та якість ресурсів, які має та чи інша система», розуміють потенціал І.І. Лукинов та його співавтори.

Особливість другої ресурсної позиції полягає у трактуванні потенціалу як сукупності ресурсів, здатних виробляти певну кількість матеріальних благ. Наприклад, Є.Б. Фігурнов вважає, що потенціал «характеризує ресурси виробництва, кількісні та якісні їх параметри, які визначають максимальні можливості суспільства з вироблення матеріальних благ у кожний даний момент». На думку Д.К. Шевченка, виробничий потенціал являє собою «сукупність виробничих ресурсів, об'єднаних у процесі виробництва, які мають певні потенційні можливості у сфері виробництва матеріальних благ та послуг».

Виходячи з цих концепцій, до виробничого потенціалу належать різноманітні ресурси. Наприклад, Н.І. Іванов до них відносить тільки основні виробничі фонди та потужності. Т.С. Хачатуров до виробничого потенціалу включає виробничі фонди та кваліфіковані кадри працівників.

На думку Є.Б. Фігурнова, до елементів виробничого потенціалу слід віднести ресурси робочої сили, засобів та предметів праці, створені людиною, і залучені у виробництво запаси корисних копалин. У той же час С.А. Хейман вважає, що виробничий потенціал повинен включати у себе виробничий апарат та рівень технології, природні ресурси й матеріально-речовий баланс, існуючу систему комунікацій, техніку, організацію й систему отримання, перероблення і переміщення інформації. Невід'ємними складниками виробничого потенціалу, на його думку, є також науково-технічний потенціал і кадри сфери виробництва, їхня кваліфікація та загальна підготовка. В.М. Архипов до складу виробничого потенціалу вводить виробничі фонди, кадри, ресурси управління й організації виробництва, а також науково-технічну інформацію (результати НІОКР).

За П. Ігнатовським економічний потенціал - це «современные системы машин и другие орудия труда, весь научный и производственный арсенал, разведанные и добываемые запасы сырья и энергии, трудовые ресурсы, огромный производственный опыт».

Однак, слід зазначити неспроможність даного визначення в силу того, що поняття «потенціал» пов'язано безпосередньо з процесом виробництва, у результаті якого ресурси, взаємодіючи між собою, перетворюються в нову якість. «Потенціал», таким чином, є відображенням можливостей досягнення високих кінцевих результатів шляхом найбільш раціонального використання наявних ресурсів, а поняття «ресурс» належить до елементів виробничого процесу.

Дослідження підходів щодо визначення терміну «економічний потенціал» відбивають різні погляди в розумінні його сутності і структури. Досить важко сказати однозначно про прихильність того чи іншого дослідника до одного з підходів. Ряд дослідників наводять кілька визначень з різними акцентами. Так, наприклад, одні автори пропонують кілька визначень економічного потенціалу й у цілому вважають, що «економічний потенціал» варто розглядати як:

- джерело росту національного доходу й економічної потужності країни;
- результат розвитку продуктивних сил суспільства;
- показник максимальних виробничих можливостей галузі, підприємств, об'єднань, ресурсів;
- засіб задоволення суспільних потреб;
- найважливіший фактор зростання національного багатства країни;
- критерій оптимальності планів виробництва матеріальних благ, використання ресурсів і національного багатства.

Таке розходження у визначеннях пояснюється тим, що кожний з дослідників виділяв якесь одну з рис економічного потенціалу, не розкриваючи її у комплексі.

Узагальнюючи розглянуті трактування поняття «потенціал», можна запропонувати загальну класифікацію видів потенціалу за різноманітними ознаками (рис. 1

Перехід до нового механізму господарювання значно підвищив актуальність дослідження тих ринкових ознак потенціалу, які найбільш повно відображають поняття «потенціал підприємства». Виходячи з цілей та місії діяльності, під потенціалом підприємства у широкому значенні розуміють сукупність доступних ресурсів (трудових, матеріальних, нематеріальних, фінансових тощо), та здатність його співпрацівників й менеджерів до використання ресурсів з метою створення товарів та послуг й отримання прибутку, достатнього для продовження діяльності.

Основний смисл поняття «потенціал підприємства» полягає в інтегральному відображенні поточних й майбутніх можливостей економічної системи трансформувати ресурси за допомогою властивих персоналові підприємницьких здатностей в економічні блага, максимально задовольняючи корпоративні та суспільні інтереси. Таким чином, потенціал підприємства - це складна, динамічна, поліструктурна система. Ця агломерація має певні закономірності розвитку. Потенціал підприємства характеризується чотирма головними ознаками.

1. Потенціал підприємства визначається його реальними можливостями у тій чи іншій сфері соціально-економічної діяльності, причому не тільки реалізованими, але й нереалізованими за будь-яких причин.

2. Можливості будь-якого підприємства у більшості залежать від наявності ресурсів та резервів (економічних, соціальних), які не залучені до виробництва. Тому потенціал підприємства характеризується також і певним обсягом ресурсів, як залучених у виробництво, так і не залучених, але підготовлених до використання.

3. Потенціал підприємства визначається не стільки наявними можливостями, але й навичками різноманітних категорій персоналу щодо його використання з метою виробництва товарів, здійснення робіт (послуг), отримання максимального прибутку й забезпечення ефективного функціонування й стійкого розвитку виробничо- комерційної системи.

4. Рівень і результати реалізації потенціалу підприємства (обсяг виробленої продукції або отриманого прибутку) також визначаються формою підприємництва й адекватної їй організаційною структурою.

Таким чином, можна виділити принципи наукової концепції економічного потенціалу підприємства:

«економічний потенціал підприємства» - це категорія, яка характеризує сукупні можливості підприємства, що можуть бути реалізовані тільки при наявності ресурсів. Таким чином, економічний потенціал характеризується певним набором ресурсів, що повинні бути залучені до виробництва чи підготовлені до використання в господарській системі;

визначення економічного показника «потенціал промислового підприємства» повинно здійснюватися з урахуванням комплексу існуючих і потенційних відносин. Таким чином, потенціал варто аналізувати як систему функціональних відносин, що склалися між елементами реального і гіпотетичного рівня розвитку підприємства;

економічний показник «потенціал промислового підприємства» повинен враховувати двоїстий характер даної економічної категорії, оскільки, з одного боку, може відбити стан промислового підприємства щодо вимог конкретного зовнішнього середовища, а, з іншого боку, виступити об'єктом управління;

«економічний потенціал промислового підприємства» - поняття динамічне. Динамізм економічного потенціалу полягає в тому, що в кожний наступний час можливості економіки змінюються. Тому економічний потенціал промислового підприємства повинен визначатися як динамічне поняття, що характеризує готовність економічної системи в кожний визначений момент часу мобілізувати виробничі можливості для досягнення поставлених перед нею цілей економічного розвитку з максимальною ефективністю;

поняття «економічний потенціал промислового підприємства» відбиває не тільки нормативний масштаб, але і цільовий орієнтир. У даній своїй функції він співвідноситься як з реальними можливостями підприємства, так і з перспективними, тобто, що знаходились у стадії становлення. Майбутнє взаємодіє із сьогоденням не тільки на основі структурного зв'язку «стану», але й особливої, так званої, цільової, форми детермінації.

Таким чином, під економічним потенціалом підприємства розуміється властивість підприємства забезпечувати власне довготривале функціонування і досягнення стратегічних цілей на основі використання наявних ресурсів. Відповідно

до цього визначення економічний потенціал підприємства розглядається у довготривалому періоді, тобто він повинен мати властивість змінювати свої характеристики під впливом змін цілей підприємства.

Під час формування ринкової економічної системи набувають особливої актуальності проблеми планування й оптимізації можливостей підприємств довготривалого й поточного характеру. Досвід зарубіжних країн засвідчує необхідність створення гнучких виробничо-організаційних систем, що дозволило б негайно реагувати на зміни оточуючого середовища.

Кризовий стан національної економіки й окремих підприємств, що супроводжується недовикористанням виробничих потужностей, нагромадженням понаднормативних запасів матеріалів і готової продукції, скороченням кількості працівників, зниженням їх кваліфікаційного рівня й продуктивності праці та іншими негативними явищами, закономірно призводить до втрати потенціалу. Нагадаємо, що розмір і структура потенціалу сучасних виробничо-комерційних організацій формуються за рахунок накопичених у радянський час основних фондів, земельних ділянок, технологій тощо. Хаотичність процесів розвитку і неконтрольованість кризових тенденцій на макрорівні спричинили руйнування структури потенціалу, що виявляється у порушенні пропорцій між основними елементами соціально-економічних систем сучасних підприємств. У свою чергу, багаторівнева деформація пропорцій та зв'язків між складниками виробничих, соціальних, комерційних і підсистем підприємств обумовила мультиплікативну дезорганізацію й ініціювала наступний виток кризових загальносистемних змін.

Формування потенціалу підприємства - це процес ідентифікації та створення спектру підприємницьких можливостей, його структуризації і побудови певних організаційних форм стабільного розвитку й ефективного відтворення.

Аналізуючи світові тенденції розвитку, слід відзначити як основу формування потенціалу сучасних підприємств - персонал.

Розвиток концепції управління трудовими ресурсами знаходиться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими основними напрямками економічної думки: появою та поширенням нових організацій, формуванням «плоских ієрархій» й «прозорих систем управління»; реінжинірингом виробничо-господарської діяльності; переходом від традиційних принципів управління до нових (партнерство, гуманізація тощо); розширення внутрішньофірмових ринків; розвитком комп'ютерного і телекомунікаційного забезпечення процесів управління та його віртуалізації.

Поступове проникнення прогресивних теоретичних концепцій у практику відобразилося на деформації структури потенціалу підприємств. Сьогодні більшість підприємств, розуміючи цінність власного персоналу, намагається

зберегти кваліфікованих працівників. Великого поширення набуває практика укладення «довічних трудових угод», особливо характерною є для японських підприємств. Відмітимо, що за своєю суттю трудовий потенціал підприємств має властивість до спонтанного нарощування, навіть за умови нестачі фінансових засобів.

Іншою важливою особливістю потенціалу сучасних підприємств є інформатизація, яка тісно пов'язана з соціально-трудовим складником. Зв'язок реалізується через процеси накопичення й обробки комерційної інформації персоналом підприємства у процесі ведення бізнесу. Якість інформаційних потоків у організації безпосередньо впливає на її адаптивність, цілеспрямованість, а відповідно, і на результативність діяльності. Інформація пов'язує всі елементи підприємницької діяльності в єдину результативну систему, регулює функціонування виробничої підсистеми, сприяє зростанню продуктивності праці персоналу, ефективності використання основних і зворотних фондів, якісно розвиваючи всю економічну систему.

Таким чином, в результаті дослідження економічного змісту потенціалу підприємства було встановлено:

- економічний потенціал підприємства характеризується як динамічна категорія, що розвивається разом із виробничими силами суспільства;

- економічний потенціал підприємства - складна економічна система категорій і функціональних відносин між елементами реального і гіпотетичного рівня розвитку системи;

- за своєю суттю економічний потенціал співвідноситься як з реальними можливостями об'єктів управління в практиці господарювання, так і з перспективними ресурсами.

У сучасних умовах управління економічним потенціалом промислового підприємства виступає як загальноекономічний чинник раціонального споживання ресурсів та ефективного функціонування виробничої системи. Відомо, що навіть ті підприємства, які мають близькі за рівнем потенціали, часто розрізняються за результатами їх діяльності. В цих умовах різницю в результатах можна пояснити лише неоднаковим ступенем точності цільової орієнтації системи. Інакше кажучи, при інших рівних умовах, величина результату буде тим більша, чим вдалішою буде система управління економічним потенціалом підприємства.

Особливе місце управління у сучасних умовах зумовлено тим, що воно гарантує інтеграцію економічних процесів на підприємстві. Формування системи управління економічним потенціалом відбиває можливості системи впорядкувати процеси формування потенціалу підприємства відповідно притаманним внутрішнім закономірностям господарської діяльності і необхідне для:

- аналізу поточного стану промислового підприємства;
- моделювання розвитку економічного потенціалу промислового підприємства;
- визначення найкращих способів використання економічного потенціалу підприємства.

Управлінню потенціалом промислового підприємства притаманні наступні ознаки:

- 1) наявність економічного потенціалу підприємства, причинний зв'язок між його складовими, наявність керуючої і керованої підсистем;
- 2) динамічний характер економічного потенціалу підприємства;
- 3) здатність системи економічного потенціалу промислового підприємства змінюватися від малих впливів;
- 4) збереження, передачу і перетворення інформації;
- 5) антиентропійність управління.

У зв'язку з цим прийнятою методологічною основою побудови управління економічним потенціалом промислового підприємства є застосування системного підходу, що дозволить комплексно оцінити рівень використання ресурсів.

В економічній літературі існує багато понять і визначень системи. Одні вчені визначали систему як «сукупність елементів, організованих таким чином, що зміна, виключення і введення нового елемента закономірно відбивається на всіх інших елементах», У. Ешбі під системою розумів «усю сукупність перемінних, які експериментатор вибирає з числа перемінних реальної «машини». Л.Берталанфі дав своє поняття системи, визначивши її «комплексом елементів, що знаходяться у взаємодії».

Зарубіжні вчені системою називають «організоване складне ціле; сукупність

Властивості системи управління економічним потенціалом підприємства

чи комбінацію предметів або частин, що утворюють комплексне єдине ціле».

Деякі вчені відійшли від визначення системи як сукупності елементів і розглядали її як процес. «Система, - вважали вони, - це процес або потік незалежних процесів компонентів системи, які володіють певними властивостями, та пов'язані циклами розвитку і деградації».

Система управління потенціалом промислового підприємства - це сукупність засобів і методів спрямованого впливу на його інтереси з метою раціонального використання ресурсів і забезпечення необхідних пропорцій розвитку.

Класифікацію властивостей системи управління економічним потенціалом промислового підприємства (рис. 1.2) можна згрупувати за наступними ознаками:

- властивості, які характеризують економічний потенціал промислового підприємства і взаємозв'язок його із зовнішнім середовищем;
- властивості, які характеризують методологію функціонування і розвитку потенціалу підприємства.

Потенціал промислового підприємства - це відкрита система. Тут спостерігається інтенсивність обміну інформацією та іншими ресурсами з зовнішнім середовищем. Тільки ефективне використання можливостей зовнішнього середовища забезпечує збереженість системи. Економічний потенціал реагує на макроекономічні зміни, розвивається під їхнім впливом, але при цьому зберігає якісну визначеність і адаптивність функціонування. Без взаємодії з зовнішнім середовищем відкрита система не може функціонувати.

Теоретико-методологічними основами розробки системи управління економічним потенціалом промислового підприємства є визначення сукупності законів управління, методів, функцій і принципів впливу на процеси його формування і використання.

Ще однією особливістю розробки системи управління економічним потенціалом промислового підприємства є визначення сукупності організаційних і методичних спеціальних та загальнонаукових принципів. Серед основних можна виділити наступні:

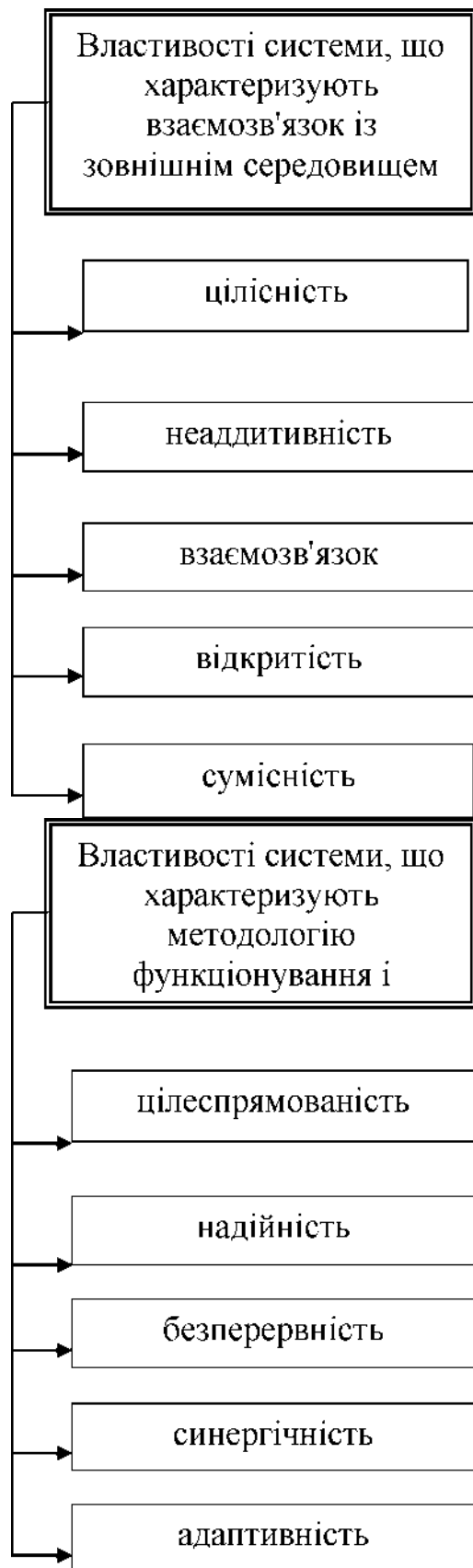

Рисунок 1 Властивості системи управління економічним потенціалом промислового підприємства

1. Система управління економічним потенціалом промислового

Властивості системи управління економічним потенціалом підприємства

підприємства є органічною складовою частиною системи управління галуззю, а тому базується на загальних принципах управління.

2. Управління економічним потенціалом промислового підприємства повинно здійснюватися на всіх стадіях його відтворення - формування, розвитку та використання.

3. Управління економічним потенціалом підприємства носить комплексний характер, тому що передбачає розробку єдиної системи показників оцінки рівня потенціалу.

4. Залежність економічних можливостей формування, розподілу й оптимального використання потенціалу від ефективності функціонування промислового підприємства.

5. Спряженість структурно-функціональних параметрів процесу управління економічним потенціалом промислового підприємства з

динамікою науково-технічної і виробничої діяльності з розвитку цих напрямків, а також циклу функціонування системи організаційних форм її реалізації.

6. Системність ресурсного забезпечення процесу управління економічним потенціалом промислового підприємства, що враховує специфіку самого процесу управління, невизначеність структури й обсягу потреб.

7. Комплексність оцінки економічного потенціалу промислового підприємства, що припускає множинність сфер і багатоаспектність аналізу і, зокрема, оцінку негативного впливу факторів.

8. Методологічна єдність, актуальність, вірогідність і повнота системи кількісних показників і якісних параметрів - інформаційно-аналітична база для оцінки економічного потенціалу промислового підприємства.

9. Забезпеченість управління економічним потенціалом промислового підприємства інформаційно-технологічним інструментарієм, що дозволяє здійснювати прогнози, планові, аналітичні й оперативні управлінські розрахунки з застосуванням адекватного арсеналу методів і засобів.

10. Результативність й ефективність використання потенціалу. За словами Пітера Ф. Друкера, результативність є наслідком того, що «робляться потрібні, правильні речі». А ефективність є наслідком того, що «правильно створюються ці самі речі». І перше, і друге однаково важливо. Управлінські рішення, як би ні були вони добре обґрунтовані з погляду теорії і підкріплені дослідженнями, являють собою лише ідеї, думки. Успішним буде рішення тоді, коли воно реалізується практично, тобто перетворюється в дію результативно й ефективно.

11. Гнучкість і здатність підприємства реагувати на зміни рівня економічного потенціалу залежно від зміни цілей і завдань, що міняються відповідно до зовнішніх флуктуацій, бо наявність чітко сформульованої мети - це правильно обрані дії для її реалізації.

Розкриття змісту процесу управління економічними потенціалом промислового підприємства, конкретизувати цю діяльність з урахуванням практичних завдань можна завдяки дослідженням функцій управління потенціалом. До основних функцій відносяться наступні:

- 1) визначення цілей і пріоритетів розвитку економічного потенціалу промислового підприємства в сучасних умовах;
- 2) регулювання економічних проблем управління економічним потенціалом промислового підприємства;
- 3) оцінка економічного потенціалу в розрізі ресурсних джерел;
- 4) підвищення ефективності використання економічного потенціалу з урахуванням пріоритетів економії найбільш дефіцитних та коштовних

ресурсів;

5) розробка системи регуляторів, які дозволяють оптимально використовувати економічний потенціал промислового підприємства, що сприяє розвитку і зміцненню економічної самостійності підприємства.

Характеризуючи систему управління економічним потенціалом промислового підприємства, підкреслимо, що взаємозв'язок промислового підприємства та його економічного потенціалу ґрунтується на методах управління.

Серед джерел підвищення ефективності управління особливого значення набувають методи управління, що дозволяють сформувати систему управління взаємодією різноманітних факторів, які визначають умови розвитку потенціалу промислового підприємства, забезпечують досягнення цілей. А.В. Шегда підкреслює, що використання економічних методів дає змогу розробити методологію моделювання керуючої та керованої систем, досліджувати інформаційні процеси, кількісно оцінювати інформацію.

Основною метою управління економічним потенціалом, як системи взаємозалежних важелів, що забезпечують спрямований, скоординований і стимулюючий вплив на економічний потенціал у розрізі ресурсних джерел, є забезпеченням раціонального його використання.

Отже, управління економічним потенціалом промислового підприємства в сучасних умовах передбачає:

- багаторівневість поняття економічний потенціал, що вимагає обов'язкової вказівки аспекту (національний, регіональний, галузевий, рівень підприємства), у якому він розглядається, при цьому економічний потенціал одного рівня обов'язково впливає на економічний потенціал іншого і здатний як гальмувати, так і стимулювати ріст;

- фактори, що впливають на розвиток економічного потенціалу промислового підприємства, різноманітні і не обмежуються високими темпами росту обсягів і продуктивності факторів виробництва, а включають і рівень інвестицій в економіку промисловості, і рівень структурної перебудови і т.п.;

- ефективне управління економічним потенціалом промислового підприємства безпосередньо пов'язано з усіма компонентами розвитку національної і регіональної економіки і тим середовищем, у якому воно здійснюється, тому відсутність позитивних і довгострокових ефектів (результатів) хоча б в одній із взаємозалежних сфер свідчить про наявність негативних тенденцій, здатних надалі звести нанівець наявні позитивні зміни;

- адекватність реакції підприємства на трансформацію економічних відносин. Система управління економічним потенціалом повинна являти собою гнучку систему, що буде змінюватися, пристосовуючись до ринкової економіки, забезпечуючи ефективність діяльності промислового

підприємства.